

บทที่ 3

แนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา

3.1 บทนำ

ในบทที่ผ่านมาผู้วิจัยได้เสนอแนวคิดของนักปราชญ์ในหลายๆ สำนักมาพอสมควรทั้ง ทัศนะตะวันตกและตะวันออก ซึ่งเมื่อกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ (Nature of the Man) จะเห็นว่าแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

(ก) **ธรรมชาติของมนุษย์คือความเลวร้าย (Nature of the Man is the Badness)** แนวคิดของนักปราชญ์กลุ่มนี้มีความเชื่อว่า มนุษย์เต็มไปด้วยความโหดร้าย0ทารุณเป็นพื้นฐานทางจิตใจ และมีความความโน้มเอียงที่จะกระทำสิ่งที่เลวร้าย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างกฎระเบียบขึ้นมาครอบงำจิตใจและพฤติกรรมทางสังคม เพื่อป้องกันไม่ให้สัญชาตญาณดั้งเดิมแสดงออกมาได้ เพราะถ้าไม่เช่นนั้นก็จะเป็นการไปสร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้กับปัจเจกบุคคลอื่น สังคมก็จะเกิดความวุ่นวายหาความสุขไม่ได้ และกลายเป็นกลียุคในที่สุด นักปราชญ์ที่มีแนวคิดดังกล่าวนี้ เช่น โทมัส ฮอบส์, แมคเคียวเวลล์, ชูบ์นเจอร์ และ ฮันเฟลเลอร์ เป็นต้น

(ข) **ธรรมชาติของมนุษย์คือความดีงาม (Nature of the Man is the Goodness)** แนวคิดของนักปราชญ์กลุ่มนี้มีความเชื่อว่า พื้นฐานทางจิตของมนุษย์คือความดีงาม และมีความโน้มเอียงที่จะกระทำในสิ่งที่ดีงามอยู่เสมอ ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องสร้างกฎระเบียบขึ้นมาเพื่อควบคุมมนุษย์ด้วยกัน เพราะมีกฎแห่งธรรมชาติที่ดีงามคอยควบคุมอยู่แล้ว แต่หากจะสร้างกฎใหม่ขึ้นมา ก็เพียงเพื่อให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้วเท่านั้น นักปราชญ์ที่มีแนวคิดดังกล่าวนี้ อย่างเช่น จอห์น ล็อก, เบลคเจอร์ และ เม็งเจอร์ เป็นต้น

แนวคิดทั้ง 2 แบบดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคมในแต่ละแห่ง ไม่ว่าจะเป็นสังคมทางตะวันตกหรือตะวันออก หากผู้นำใช้หลักการแรกเป็นเกณฑ์ปกครอง ก็มีแนวโน้มว่าจะนำไปสู่ระบบเผด็จการ การเข้มงวดกดขี่และจำกัดสิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคลได้ง่าย

แต่หากเป็นการใช้เกณฑ์ที่สองก็มีแนวโน้มว่า การดำเนินไปของสังคมอาจจะขาดความเป็นเอกภาพ เพราะปัจเจกบุคคลมีสิทธิอย่างเต็มที่ในการที่จะเลือกวิถีการดำรงชีวิตและการกระทำ

ต่างๆ ได้เองตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนั้น ความเป็นสังคมก็อาจมีปัญหาและไม่อาจดำรงอยู่ต่อไปได้ เพราะต่างคนก็ต้องการความเป็นอิสระจากบุคคลอื่น

ดังนั้นเพื่อให้เห็นฐานแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงแนวคิด เรื่องหลักความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาในประเด็นหลักๆ เพื่อใช้เป็นฐานเชื่อมโยงไปสู่การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสิทธิส่วนบุคคลในพระไตรปิฎกในบทที่ 4 ต่อไป

3.2 กฎธรรมชาติตามหลักความจริง

เมื่อพูดถึงคำว่ากฎธรรมชาติ (Laws of the Nature) หากเป็นความหมายตามแนวคิดทางตะวันตกแล้ว จะมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องพระเจ้าเป็นเจ้า (God) อย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะในยุคแรกเริ่มจนถึงยุคกลางของยุโรป วิวัฒนาการทางแนวคิดทางปรัชญาตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและสังคมมากที่สุดก็คือคำสอนเรื่องกฎธรรมชาติ และกลายมาเป็นบรรทัดฐานทางสังคมไปในที่สุด ยิ่งในยุคที่ศาสนจักรเข้ามามีบทบาทในการควบคุมสังคม กฎธรรมชาตียังถูกยกขึ้นมาอ้างโดยผู้มีอำนาจเสมอ เพื่อเป็นการสนับสนุนความชอบธรรมของสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ เมื่อมีการยอมรับว่ากฎธรรมชาติมาจากพระเจ้าเป็นเจ้า ดังนั้น การปฏิเสธกฎธรรมชาติจึงหมายถึงปฏิเสธอำนาจของพระเจ้าไปด้วย แนวคิดดังกล่าวนี้ถือได้ว่า เป็นฐานคิดแบบตะวันตกมาแทบทุกยุคทุกสมัย แม้จะผ่านพ้นออกมาจากยุคแห่งการครอบงำทางความเชื่อแบบยุคกลางแล้วก็ตาม แต่ถึงกระนั้น อิทธิพลแนวคิดดังกล่าวก็ได้ถูกแทรกซึมจนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแบบตะวันตก จนไม่อาจแยกออกจากกันได้อย่างแท้จริง ซึ่งหากเทียบกับสังคมไทยก็ไม่ต่างอะไรกันกับการได้รับอิทธิพลแนวคิดแบบพระพุทธศาสนาและฮินดู ที่สะท้อนออกมาเป็นวิถีชีวิตของคนไทยโดยส่วนใหญ่นั้นเอง

ดังนั้น หากจะวิเคราะห์ฐานแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ และพฤติกรรมของสังคมแบบชาวตะวันออกที่มีส่วนได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดีย จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจแนวคิดหลักแบบพระพุทธศาสนาและฮินดูให้เข้าใจอย่างชัดเจน แต่เนื่องจากในงานวิจัยนี้มีจุดหมายเพื่อศึกษาแนวคิดจากพระไตรปิฎกโดยตรง อีกอย่างก็ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของวัฒนธรรมอินเดียโดยสังเขปในหัวข้อ 3.1.1 และ 3.1.2 แล้ว ในหัวข้อถัดไปจึงจะไม่กล่าวถึงแนวคิดของฮินดูอีก แต่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความเชื่อและแนวคิดหลักๆ บางอย่างเฉพาะในพระพุทธศาสนาพอสังเขปเท่านั้น ซึ่งมี

ส่วนสัมพันธ์ที่จะช่วยให้สามารถเชื่อมโยงให้เห็นกรอบความคิดเรื่องสิทธิได้ง่ายขึ้น ซึ่งมีประเด็นหลักๆ ดังนี้

3.2.1 กฎธรรมชาติตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา

แนวคิดทางพระพุทธศาสนาปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมแบบฮินดูที่บอกว่า พระพรหมคือผู้มีอำนาจสูงสุดเหนือสรรพสิ่ง ซึ่งดำรงอยู่ในสถานะของพระผู้สร้าง ผู้รักษาและผู้ทำลายในเวลาเดียวกัน หากแต่แบ่งออกเป็นภาคต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ที่ต่างกันออกไปเท่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าทุกสรรพสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมาล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงเหมือนกันหมด ไม่มีอะไรจะหลุดพ้นออกไปจากกฎดังกล่าวนี้ได้

เมื่อเหตุปัจจัยปรุงแต่งสิ่งใดขึ้นมา สิ่งเหล่านั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงและแตกดับไปตามเหตุปัจจัย รวมทั้งตัวเหตุปัจจัยนั้นๆ ด้วย สิ่งมีชีวิตทุกชนิดในสังสารวัฏล้วนแต่เกิดขึ้นมาด้วยขบวนการกฎแห่งกรรมซึ่งก็จัดว่าเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งภายใต้กฎแห่งเหตุปัจจัย ดังนั้นจึงไม่อาจหลุดออกไปจากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นเช่นกัน

ถ้าใช้ทัศนะดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์ตัดสิน ก็แสดงว่าพระพุทธศาสนาปฏิเสธแนวคิดแบบเทวนิยมที่เชื่อว่ามีเทพเจ้าผู้มีอำนาจเป็นอมตะเหนือมนุษย์และสรรพสิ่งทุกระบบนั่นเอง เพราะเหตุนี้เมื่อพูดถึงคำว่ากฎธรรมชาติในทางพระพุทธศาสนาแล้ว จึงไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ กับเทพเจ้าหรืออำนาจสูงสุดแบบศาสนาฝ่ายเทวนิยมเลย หากแต่หมายถึงตัวสภาวะซึ่งเป็นกฎธรรมชาติจริงๆ แนวคิดอย่างนี้จึงตรงกันข้ามกับความเชื่อแบบสังคมตะวันตก ดังนั้น คำว่ากฎธรรมชาติในทางพุทธศาสนาจึงสามารถจำแนกออกได้ ดังนี้

(1) กฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องหรือกฎที่ปัจจัยเกิด (Laws of the Dependent Arising)

เมื่อว่าโดยธรรมชาติของสรรพสิ่งจะเห็นได้ว่าล้วนดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้งสิ้น โดยทัศนะทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งกฎดังกล่าวออกเป็น 5 กฎ คือ

- (1.1) อุคฺคินิยาม (Physical Law) ได้แก่กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาลหรือธรรมชาติอันเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพของมนุษย์

¹ คำว่า “ธรรมชาติ” ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นเช่นนั้น (ตถตา) ไม่ได้มุ่งเอาธรรมชาติตามความหมายทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมักหมายถึงปรากฏการณ์ทางฟิสิกส์ หรือ Nature

- (1.2) **พีชนิยาม (Biological Law)** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ กรรมพันธุ์ หรืออาจเรียกว่าเป็นกฎทางชีววิทยา เช่น เกี่ยวกับ DNA เป็นต้น
- (1.3) **กรรมนิยาม (Law of the Karma; Order of Act and Reality)** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ถือขบวนการให้ผลของการกระทำ
- (1.4) **จิตนิยาม (Psychic Law)** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของจิต
- (1.5) **ธรรมนิยาม (Laws of the Dharma; Order of the Norm)** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุผลแก่กันของสิ่งต่างๆ²

แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปจะมีหลักการใหญ่อยู่เพียง 2 กฎ คือ

- (ก) **กฎแห่งไตรลักษณ์ (สามัญญลักษณ์)** ได้แก่ลักษณะที่แทรกอยู่ในสรรพสิ่งทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม คือ อนิจจตา ความเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง ไม่คงที่ไม่ยั่งยืน ทุกขตา ความเป็นสภาพที่ขัดแย้งอยู่เสมอ โน้มไปสู่ความเปลี่ยนแปลง ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่อง ไม่อาจทนอยู่ในสภาพเดิมได้ และ อนัตตตา ความเป็นสภาพที่หาแก่นสารที่แท้จริงไม่ได้ ไม่มีตัวตนอยู่นอกเหนืออำนาจบังคับ
- (ข) **กฎปัจจัยสมุปปาทหรืออิทัปปัจจยตา** ได้แก่กฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกัน หรือเหตุปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนสัมพันธ์กันจนก่อให้เกิดปรากฏการณ์หรือสิ่งต่างๆ ขึ้นมากมาย

กฎทั้ง 2 ประการดังกล่าวนี้จะทำงานที่สอดคล้องประสานกันอย่างแยกไม่ออก โดยมีกฎข้อ (ก) เป็นเสมือนตัวแกนหลัก กฎข้อ (ข) เป็นเสมือนตัวขับเคลื่อนเชื่อมให้เห็นความสัมพันธ์กันในด้านต่างๆ หรือเป็นกฎที่ทำให้สิ่งต่างๆ แสดงผลขึ้นมาได้

(2) กฎแห่งความจริง (Laws of the Truth)

เมื่อว่าโดยความจริงแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้นแบ่งความจริงออกเป็น 2 ระดับด้วยกัน ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายเอาไว้ดังนี้

² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 67-68

(2.1) สมมติสัจจะ (Conventional Truth) ความจริงโดยสมมติ (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารสัจจะ ความจริงโดยโวหารหรือโดยสำนวนพูด) คือ จริตตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ หรือหมายร่วร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ คน ดี คนชั่ว โตะ แก้ว หนังสือ เป็นต้น ตัวอย่างที่พอเทียบให้เห็นเค้า เช่น ภาษาสามัญพูดว่าน้ำ ว่าเกลือ เป็นต้น

(2.2) ปรมาตสัจจะ (Ultimate Truth) ความจริงโดยปรมาต คือ จริตตามความหมาย สูงสุด ตามความหมายแท้จริง หรือ ตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่พอจะ กล่าวถึงได้ หรือพอจะยังพูดให้เข้าใจกันได้ เพื่อสำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความเป็น จริตของสิ่งทั้งหลาย คือ รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่เป็น และเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด คือการ หยั่งรู้ธรรม ที่จะทำให้ความยึดติดถือมั่นหลงผิดทั้งหลายสลายหมดไป ทำให้การวางใจวางท่าที่ ต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมาต คือ นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ผัสสะ เวทนา เอกัคตา ชีวิตินทรีย์ ฯลฯ ตัวอย่างที่พอ เทียบให้เห็นเค้า เช่น ในทางวิทยาศาสตร์ถือว่า คำว่าน้ำ ว่าเกลือ เป็นต้น ยังไม่ตกสภาวะแท้ อาจมีแง่ ความหมายที่คลุมเครือหรือเขวได้ นำแท้ๆ คือ Hydrogen Oxide (H_2O) เกลือสามัญก็เป็น Sodium Chloride ($NaCl$) จึงถูกแท้ ดังนี้เป็นต้น³

จะเห็นได้ว่าความจริงในระดับสมตินั้นเป็นความจริงที่มีเงื่อนไขจากภายนอกเป็นหลัก ความจริงในระดับนี้จึงไม่แน่นอนคงที่ มีการเปลี่ยนแปลงไปตามตามเงื่อนไขแห่งกาละ เทศะ และ องค์ประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งนั้น เช่น สมมติว่าขณะนี้เรากำลังพูดถึงน้ำในขันที่เพิ่ง นำออกมาจากตู้เย็น ก็อาจพูดได้ว่าน้ำในขันใบนี้เย็น แต่เมื่อเรานำนำน้นไปดื่มจนเดือด หลังจากนั้น หากเรายังพูดเหมือนเดิมว่าน้ำในขันเย็น ย่อมไม่ตรงตามความจริง (ในระดับสมมติ) ในขณะนั้น เพราะเงื่อนไขและองค์ประกอบได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว

ส่วนความจริงในระดับปรมาตซึ่งเป็นขั้นสูงสุดนั้น เป็นความจริงที่ไม่ขึ้นกับเงื่อนไขจาก ภายนอก จึงไม่ผันแปรเป็นอื่นอีก ไม่ว่าเงื่อนไขภายนอกจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร แต่ความจริงใน ระดับสูงนี้ก็จะยังคงที่เช่นเดิม ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงความจริงในลักษณะนี้ผู้วิจัยจะเรียกว่า "กฎแห่งสัจ ธรรมหรือความจริงสูงสุด" เพราะเป็นความจริงคงที่ เช่น การพูดว่าร่างกายของมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55

ย่อมจะต้องประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ อยู่เสมอ จะเห็นได้ว่าการพูดเช่นนี้ตรงตามหลักความจริงเช่นนั้นโดยแท้จริง ดังนั้น ไม่ว่าเงื่อนไขเกี่ยวกับชีวิตจะเปลี่ยนไป เช่นใด เช่น เป็นคนพิการ ผู้หญิง ผู้ชาย ปุถุชน หรือพระอรหันต์ เป็นต้น แต่องค์ประกอบดังกล่าวนั้นก็หาได้เปลี่ยนแปลงตามไปด้วยแต่อย่างใด

หรืออย่างเช่นการบอกว่า ไม่เคยมีสิ่งมีชีวิตใดที่ไม่ตาย นั่นคือการพูดไปตามสภาวะความเป็นจริงเช่นนั้น อันเป็นสัจธรรมที่ตรงที่สุดอย่างหนึ่งในบรรดาความจริงหลายอย่าง ซึ่งก็คือเรื่องของหลักไตรลักษณ์นั่นเอง คือไม่มีสังขตธรรมใดที่จะอยู่นอกเหนือความเป็นสภาพที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (อนิจตา) ความไม่คงทนหรือความไม่สมบูรณ์ในตัว (ทุกขตา) และความเป็นสิ่งที่หาแก่นสารตายตัวไม่ได้ (อนัตตา) ดังนั้น ความตายก็คือการแสดงออกอย่างหนึ่งของไตรลักษณ์

หากวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์กันระหว่างกฎต่างๆ ตามธรรมชาติ สิ่งที่อยู่บนอกสุดของทุกกฎ ซึ่งครอบคลุมทุกสรรพสิ่งเอาไว้ภายในนั่นก็คือ "กฎแห่งความจริงสูงสุด" หรือตัวสัจธรรมนั่นเอง ซึ่งกฎสูงสุดนี้ไม่ได้อยู่ภายใต้เงื่อนไขใดๆ จึงไม่มีอะไรที่จะมาเปลี่ยนแปลงให้ผิดไปจากเดิมได้ หากแต่ยังคงกลายเป็นกฎที่คอยควบคุมให้ทุกสรรพสิ่งดำเนินไปอย่างถูกต้องและสอดคล้องกับกฎสูงสุดนี้โดยมิอาจเลี่ยงได้

ดังนั้น เมื่อพูดถึงคนหรือสัตว์อื่น ก็เป็นเพียงหน่วยย่อยอย่างหนึ่งที่อยู่ในสิ่งที่มีชีวิต เมื่อพูดถึงสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดก็เป็นเพียงหน่วยย่อยอย่างหนึ่งที่เป็นสังขตธรรม⁴ เมื่อพูดถึงสิ่งที่เป็นสังขตธรรมก็เป็นเพียงหน่วยย่อยอย่างหนึ่งที่อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์อันมีองค์ประกอบทั้ง 3 ประการดังกล่าวมานั้น และความตายก็เป็นเพียงการแสดงออกขององค์ประกอบทั้ง 3 ประการนั้นในลักษณะเชิงรูปธรรมเท่านั้นเอง ซึ่งดำเนินไปตามกฎของอิทัปปิจจยตา คือ เมื่อมีความไม่เที่ยง (อนิจตา) จึงมีความเป็นทุกข์ (ทุกขตา)⁵ เมื่อมีความเป็นทุกข์จึงไม่ใช่สิ่งที่จะยึดถือเอาได้ว่าเป็นแก่น

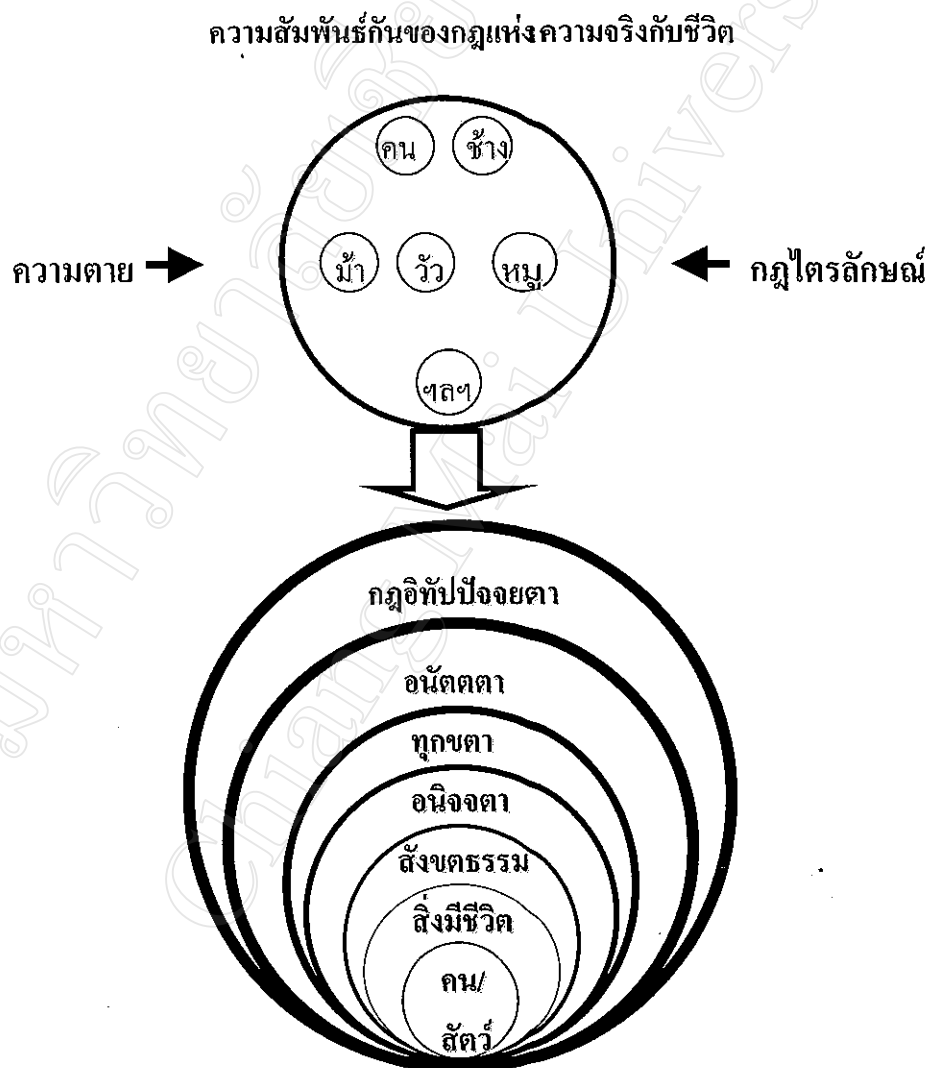
⁴ คือเป็นสิ่งที่ประกอบกันขึ้นมาด้วยองค์ประกอบหลายอย่าง ไม่มีสิ่งใดที่จะดำรงสภาพอยู่ในลักษณะแบบอนุภาคอิสระอย่างแท้จริงเลย

⁵ ส.ม.19/319/85 : ลักษณะของทุกขตานั่น มีคำอธิบายเอาไว้ถึง 3 ความหมาย คือ "...ติสุโส อิมานิ กุขเว ทุกขตา...ทุกขทุกขตา สงขารทุกขตา วิปริณามทุกขตาฯ อิมานิ กุขเว ติสุโส ทุกขตาฯ (ภิกขุทั้งหลายความเป็นทุกข์มี 3 ประการคือ ความเป็นทุกข์เพราะทนได้ยาก ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวนไป)

สารคงที่ (อนัตตา)^๖ นี่คือกฎความจริงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จึงอาจสรุปได้ว่ากฎดังกล่าวทั้งหมดนี้ก็คือกฎความจริงตามธรรมชาติโดยแท้แน่นอน

เพื่อให้สามารถเข้าใจคำอธิบายในลักษณะดังกล่าวที่ง่ายขึ้น จึงอาจสรุปให้เห็นความเชื่อมโยงกันของหลักความจริงตามกฎธรรมชาตินั้นโดยแผนภาพได้ดังนี้

ภาพ 2

^๖ การอธิบายในลักษณะนี้ ผู้วิจัยถือเอาความตามนัยแห่งพระพุทธดำรัสที่ตรัสสนทนากับเหล่าภิกษุในหลายๆ แห่งเป็นต้นว่า "ยํ ปณานิจํ ทุกขํ วา ตํ สุขํ วาติ ฯ ทุกขํ ภนฺเต ฯ ยํ ปณานิจํ ทุกขํ วิปริณามธมฺมํ กลฺลํ นุ ตํ สมฺนุสฺสํ อตฺตํ มมฺ เอโสหฺมสมฺมิ เอโส เม อตฺตาคฺติ ฯ โน เหตํ ภนฺเต..." (เช่น วิ.มหา.4/21/26 ; ม.ม.12/284/276 ; ม.อ.14/129/107 ; ส.น.16/291/151 ; ส.ข.17/99/61 ; ส.ส.18/65/41 ; ฯลฯ)

3.3 องค์ประกอบและธรรมชาติของชีวิต

หากศึกษาทัศนะทางพระพุทธศาสนาแล้วจะเห็นว่า มีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์เกือบจะทุกด้าน โดยเน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง⁷ ดังนั้น คำสอนทั้งหมดจึงอาจสรุปรวมยอดได้ว่ามีเป้าหมายเพื่อมนุษย์ แต่หากวิเคราะห์ว่าพระพุทธศาสนา มองธรรมชาติมนุษย์อย่างไรนั้น ต้องกลับไปพิจารณาแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์เสียก่อน

ชีวิตต้นแบบพระพุทธศาสนา มองมนุษย์ว่าเกิดจากองค์ประกอบที่อิงอาศัยกันอยู่ทั้ง 2 ด้าน คือ ส่วนที่เป็นสสารหรือวัตถุที่สะท้อนออกมาในรูปของอวัยวะร่างกายเรียกว่า "รูปธรรม" ซึ่งโดยย่อมีเพียงสิ่งเดียวก็คือ "รูป" และส่วนที่เป็นสภาวะทางจิตเรียกว่า "นามธรรม" อันประกอบด้วย เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเรียกโดยย่อว่า "นาม" และมีรายละเอียดโดยสรุป ดังนี้⁸

3.3.1 องค์ประกอบทางกายหรือรูปธรรม (Factors of the Body)

ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด อันประกอบขึ้นมาเป็นร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่างๆ ของสสาร พลังงานเหล่านั้น อันเป็นสภาวะที่เป็นไปในฝ่ายกาย

ธรรมชาติทางรูปธรรมนั้นโดยหลักทั่วไปจะมีอย่างเดียวคือร่างกายที่ปรากฏพร้อมทั้งองค์ประกอบทั้งหมด ซึ่งสามารถรับรู้หรือถูกต้องสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส เพราะเป็นไปในฝ่ายวัตถุวิสัย แต่หากแบ่งให้ละเอียดลงไปอีก จะเห็นได้ว่าในความเป็นสสารตามทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้นยังแบ่งออกได้อีก 2 ประเภทย่อย คือ

1) มหาภูตรูป (Primary Element) ได้แก่ส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลักทางสสารหรือวัตถุที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่ง และจัดเป็นโครงสร้างของร่างกายซึ่งเรียกว่าธาตุ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

⁷ สิทธิ บุตรอินทร์, ดร., มนุษยนิยม, หน้า 107

⁸ เสรี พงศ์พิศ และคณะ, คนในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนา (กรุงเทพฯ ฯ : สมาคมคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2524), หน้า 25

⁹ คู่มืออธิบายและรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 16-31

ก. ปฐวีธาตุ ได้แก่สภาพที่กินเนื้อที่และมีลักษณะขึ้นแข็ง ซึ่งแสดงคุณสมบัติผ่านออกมาให้เห็นได้จากส่วนที่เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ไข้อย ออาหารใหม่ (ส่วนที่ยังอยู่ในกะเพาะ) อาหารเก่า (ส่วนที่ย่อยสลายกลายเป็นอุจจาระ)

ข. อาโปธาตุ ได้แก่สภาพที่มีลักษณะดังดูซาบซึมเอิบอาบ ซึ่งแสดงคุณลักษณะผ่านออกมาให้เห็นได้จากส่วนที่เป็น ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก น้ำมันไขข้อ ปัสสาวะ

ค. เตโชธาตุ ได้แก่สภาพที่แผ่ความร้อน ซึ่งแสดงคุณลักษณะออกมาในรูปของอุณหภูมิที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ทำให้ร่างกายทรุดโทรม ทำกายให้เราร้อนกระวนกระวาย และไฟธาตุที่เผาผลาญอาหารให้ย่อยสลาย

ง. วาโยธาตุ ได้แก่สภาพที่สั่นไหว ซึ่งแสดงคุณสมบัติออกมาในรูปของลมที่พัดขึ้นเบื้องบน พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้องในไส้ ลมพัดไปตามตัว และลมหายใจ¹⁰

2) อุปาทายรูป (The Derivative) ได้แก่รูปหรือคุณสมบัติที่อิงอาศัยอยู่กับมหาภูตรูป ซึ่งมีความละเอียดสูงจนไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่เป็นสภาวะที่ทำให้มหาภูตรูปจับเคลื่อน ดำเนินไป เปลี่ยนแปลงไป และแสดงคุณลักษณะต่างๆ ออกมาได้ ซึ่งแบ่งเป็น 24 ลักษณะ¹¹ คือ

ก. ปสาททั้ง 5 ซึ่งเป็นคุณลักษณะภายใน¹² ที่มีหน้าที่ในการรับรู้คุณสมบัติภายในอกอันผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย อันประกอบด้วยจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท

¹⁰ ม.ม.12/342-345/350-356, ม.จ.14/684-687/437-439

¹¹ แต่ถ้าหากพิจารณาณุขยในฐานะแต่ละปัจเจกบุคคลจะมีเพียง 23 ลักษณะเท่านั้น เพราะปฐวีสภาวะและอิตถิสภาวะ จะแสดงลักษณะออกมาเพียงอย่างเดียวเท่านั้นสำหรับแต่ละบุคคล

¹² คำว่า "ปสาท" ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงส่วนที่เป็นดวงตา ไขหู โพลงจมูก เนื้อลิ้น หรือร่างกายแต่อย่างใด เพราะสิ่งเหล่านั้นก็คือมหาภูตรูป หากแต่หมายถึงระบบประสาทที่อิงอาศัยอยู่กับโครงสร้างดังกล่าวนั้น ตามหลักการนี้ก็หมายความว่า หากโครงสร้างทางกายตามที่กล่าวถึงนั้น (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ไม่ได้ประกอบด้วย "ปสาท" หรือ "ปสาท" มีความบกพร่องอย่างใดอย่างหนึ่ง โครงสร้างดังกล่าวนั้นก็อาจจะรับรู้อารมณ์ หรือสภาวะที่ผ่านเข้ามาสัมผัสได้ เช่น สมมติว่า "จักขุปสาท" เสียไป แม้จะมีแสง (คือภาพต่างๆ) ผ่านเข้ามาทางตา แต่เราก็ไม่อาจรับรู้สภาวะอันนั้นได้ หรือถ้า "ชิวหาปสาท" เสียไป เมื่อเรารับประทานอาหารก็ไม่สามารถรับรู้ถึงรสต่างๆ ได้ เป็นต้น

- ข. อารมณ์ทั้ง 4 ซึ่งเป็นคุณสมบัติภายนอกที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสต่างๆ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น และรส¹³ โดยคุณสมบัติเหล่านี้จะสามารถรับรู้ได้ด้วย "ปสาท" อันเป็นคุณสมบัติภายใน
- ค. อิตินทรีย์หรืออิตติภาวะ คือคุณสมบัติที่บ่งบอกคุณลักษณะความเป็นหญิง
- ง. ปุริสินทรีย์หรือปฐภาวะ คือคุณสมบัติที่บ่งบอกลักษณะความเป็นชาย
- จ. หทัยวัตถุ ได้แก่สถานที่รองรับความมีอยู่ของจิต
- ฉ. กายวิญญูติ ได้แก่คุณสมบัติที่แสดงให้เข้าใจความหมายได้ทางกาย
- ช. วจวิญญูติ ได้แก่คุณสมบัติที่แสดงให้เข้าใจความหมายได้ทางวาจา
- ซ. ชีวิตินทรีย์ ได้แก่คุณสมบัติที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้
- ฌ. อากาส ได้แก่ช่องว่างที่มีในระหว่างอณู
- ญ. ลหุตา ได้แก่คุณสมบัติที่บ่งถึงความเบาแห่งรูป
- ฎ. มุทุตา ได้แก่คุณสมบัติที่บ่งถึงความอ่อนหยุ่นแห่งรูป
- ฏ. กัมมัณญตา ได้แก่คุณสมบัติที่ช่วยให้รูปดำรงอยู่ในภาวะที่กระทำสิ่งต่างๆ ได้
- ฐ. อุปจยะ ได้แก่คุณสมบัติที่ทำให้รูปก่อตัวขึ้น เจริญเติบโตหรือขยายขึ้น
- ฑ. สันตติ ได้แก่คุณสมบัติอันช่วยให้รูปมีความสืบต่อเนื่องไปได้
- ฒ. ขรตา ได้แก่คุณสมบัติที่ทำให้รูปมีความชำรุดทรุดโทรมลง
- ณ. อนิจจตา ได้แก่คุณสมบัติที่ทำให้รูปสลายไปได้
- ด. อาหาร¹⁴ ได้แก่โอชาหรือคุณสมบัติที่เข้าไปช่วยหล่อเลี้ยงให้กับรูป

¹³ ไม่นับคุณสมบัติที่เป็นคู่ตรงข้ามกับ "กายปสาท" คือ "โผฏฐัพพะ" เพราะจะไปซ้ำกับธาตุ 3 ประการ เบื้องต้นอันเป็นมหาธาตุรูป เว้นอาโปธาตุ เพราะตามความหมายในอภิธรรมนั้นถือว่าอาโปธาตุ ไม่อาจสัมผัสได้ทาง "กายปสาท" เป็นเพียงคุณสมบัติที่ช่วยให้สิ่งต่างๆ ที่เป็นสสารหรือวัตถุยึดเกาะกันเป็นกลุ่มก้อนอยู่ได้

¹⁴ แนวคิดตรงนี้จึงมีความลึกซึ้งในทางหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มาก เพราะคำว่าอาหารในที่นี้ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่เป็นวัตถุ เช่น เมล็ดข้าว หรือ จิ้นเนื้อ เป็นต้น แต่หมายถึงคุณสมบัติที่เข้าไปช่วยหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งหากพิจารณาจากกวกพิงการหาร (คืออาหารที่กลืนกิน) โดยเทียบกับหลักทางโภชนาการ คำว่าอาหารในที่นี้ก็คือ ส่วนที่เป็นสารอาหารซึ่งแฝงอยู่กับอาหารนั่นเอง และเมื่อเข้าสู่ร่างกายแล้วขบวนการทางชีวภาพก็จะสกัดสารอาหารเหล่านั้นออกมา แล้วดูดซึมเข้าสู่กระแสเลือด เพื่อนำไปหล่อเลี้ยงร่างกาย ส่วนที่เหลือก็จะเป็นเพียงกากอาหารที่ร่างกายขับออกมาเท่านั้น หากใช้อาหารตามความหมายนี้แต่อย่างใดไม่

3.3.2 องค์ประกอบทางจิตหรือนามธรรม (Factors of the Mentality)

ได้แก่ส่วนที่เป็นนามธรรม ซึ่งไม่อาจถูกต้องสัมผัสได้ด้วย เป็นสภาวะที่เป็นไปในฝ่ายจิต แบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

- (1) เวทนา (Feeling) ได้แก่ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ
- (2) สัญญา (Perception) ได้แก่การกำหนดจดจำอารมณ์หรือสรรพสิ่งได้ เพื่อเป็นฐานในการเทียบเคียงกับสิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะภายใน
- (3) สังขาร¹⁵ (Mental Formations) ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตโดยมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้มีคุณลักษณะต่างๆ ในทางดีบ้าง ชั่วบ้างเฉยๆ บ้าง ซึ่งกลายมาเป็นต้นเหตุของการกระทำทางกายและวาจาต่อไป
- (4) วิญญาณ¹⁶ (Consciousness) ได้แก่การรู้แจ้งอารมณ์ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจ

3.4 เป้าหมายและพันธกิจของชีวิต

3.4.1 เป้าหมายของชีวิต

ในหัวข้อก่อนผู้วิจัยได้จำแนกองค์ประกอบของมนุษย์เอาไว้ว่า ประกอบด้วยทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้น มนุษย์เองต้องตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติตามที่กล่าวถึงนั้นเช่นกัน มองในทัศนะทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่าโดยสภาวะทางธรรมชาตินั้น มนุษย์มีธรรมชาติที่เป็นกลาง ยังไม่อาจจัดว่าดีหรือชั่วได้ แต่ดีหรือชั่วเกิดขึ้นมาจากกฎแห่งกรรม ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นแรง

¹⁵ มีชื่อเรียกในทางอภิธรรมว่า "เจตสิก" แต่ในส่วนที่เป็นสังขารในที่นี้นั้น ประกอบด้วยเจตสิกเพียง 50 ดวงเท่านั้น (จากทั้งหมด 52) เพราะแยกเวทนาเจตสิกและสัญญาเจตสิกออกไปแผนกหนึ่งต่างหากนั่นเอง

¹⁶ ถ้อยคำตามนัยอภิธรรมก็หมายถึง "จิต" นั่นเอง ซึ่งเป็นที่ให้เจตสิกเข้าไปอิงอาศัย ดังนั้นโดยลำพังของจิตหากไม่มีเจตสิกเข้าไปร่วมจึงไม่อาจแสดงคุณภาพทางจิตออกมาในรูปต่างๆ ได้ จิตและเจตสิกจึงเป็นสิ่งที่อิงอาศัยอยู่ด้วยกัน ไม่อาจแยกออกจากกัน เหมือนน้ำกับสีที่ผสมอยู่ในน้ำฉะนั้น ดังนั้นองค์ประกอบของมนุษย์ในทัศนะแบบพุทธศาสนาจึงมองว่ามนุษย์ประกอบขึ้นจากวัตถุหรือสสาร (รูป) และ จิต (รวมทั้งเจตสิก) หรือนาม

ผลักดันจากภายใน และแรงผลักดันจากภายนอก¹⁷ เมื่อบุคคลกระทำในสิ่งที่เป็นฝ่ายอภุศลธรรมการบัญญัติว่าชั่วก็ปรากฏ เช่นเดียวกันหากบุคคลกระทำในสิ่งที่สอดคล้องกับฝ่ายอภุศลธรรมการบัญญัติว่าดีก็ปรากฏเช่นเดียวกัน

โดยธรรมชาติทางกายก็เป็นเพียงสสารชนิดหนึ่งที่ดำเนินและก่อเกิดขึ้นมาตามขบวนการแห่งกฎธรรมชาติเท่านั้น ธรรมชาติทางจิตก็เป็นเพียงนามธรรมที่แปรเปลี่ยนคุณภาพไปตามเจตสิกที่เข้ามาอิงอาศัย และดำเนินไปตามกฎธรรมชาติเช่นกัน จึงทำให้ดีบ้าง ชั่วบ้าง กลางๆ บ้าง¹⁸

แต่เนื่องจากมนุษย์คือผู้มีเสรีภาพที่จะกำหนดวิถีและการกระทำของตน (คือกำหนดกรรม) โดยอาศัยแรงผลักดันจากความมุ่งหวังต่างๆ ภายในจิต (คือกิเลสหรือคุณสมบัติภายในจิต) ดังนั้นมนุษย์จึงถูกบังคับให้มีสิทธิได้รับผลแห่งการกระทำ (คือส่วนที่เป็นวิบาก) ซึ่งอาจแตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขแห่งแรงผลักดันภายในจิต" สิ่งที่จะกระทำและองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกอื่นๆ เมื่อเราเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปด้วยเจตนาที่สมบูรณ์ ไม่ว่าจะด้วยแรงผลักดันแห่งความเกลียดหรือความชอบก็ตาม การกระทำนั้นย่อมส่งผลสะท้อนกลับมาสู่ผู้กระทำอย่างมีอาจหลีกเลี่ยง

แม้จะมีใครบอกว่า "ข้าพเจ้าจะกระทำ แต่ไม่เลือกผลของการกระทำ" ถึงกระนั้นเขาก็ไม่อาจปฏิเสธผลที่เกิดขึ้นได้เลย เพราะการพูดเช่นนั้นก็ไม่ต่างกับการพูดว่า "ข้าพเจ้ารับประทานน้ำตาล แต่ไม่รับประทานความหวานของน้ำตาล" ซึ่งเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกัน เพราะแม้เขาจะบอกว่าไม่ได้

¹⁷ แรงผลักดันจากภายในคืออัสวะกิเลส หรือคุณสมบัติที่ถูกสะสมเอาไว้ในจิตอันเป็นผลมาจากกรรมหรือการกระทำในอดีต ส่วนแรงผลักดันจากภายนอกได้แก่เงื่อนไขทางสังคม เช่นสภาพแวดล้อม กฎระเบียบปฏิบัติ หรือเทียบได้กับการจัดกลาจากสังคม (socialization) นั้นเอง

¹⁸ ถ้อยคำตามความใน อนุ.อภก.20/50-53/11-12 : "ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อคฺคณฺตเกหิ อุปฺปทฺติเลเสหิ อุปฺปทฺติภูมฺมํ ๑ ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อคฺคณฺตเกหิ อุปฺปทฺติเลเสหิ วิปฺปมฺมตฺตณฺติ ๑" และคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับองค์ประกอบของการกำเนิดชีวิตพร้อมการเกิดขึ้นของกิเลสตามเหตุปัจจัยต่างๆ ได้ใน ม.ม.12/452-453/487-489

¹⁹ คือถ้าแรงผลักดันภายในจิตมีกุศลธรรมหรือเจตนาดีเป็นพื้นฐาน วิบากหรือผลก็จะออกมาในทางดี หากแรงผลักดันภายในจิตมีอกุศลธรรมหรือเจตนาไม่ดีเป็นพื้นฐาน วิบากหรือผลก็จะออกมาในทางไม่ดี แต่หากพื้นฐานทางจิตที่อยู่เหนือความดีหรือความชั่ว (เช่นจิตของพระอรหันต์) การกระทำเช่นนั้นก็จะกลายเป็นเพียงกิริยาเท่านั้น ไม่อาจส่งผลในทางดีหรือไม่ดีได้เลย สภาวะเช่นนั้นเราอาจเรียกได้ว่า "เป็นสภาวะที่อยู่เหนือกฎแห่งกรรม" คือไม่อยู่ในฝ่ายบวกหรือฝ่ายลบ แต่อยู่ในสภาวะที่เป็นกลาง (อัพยาภคฺต)

มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า แนวคิดทางวิทยาศาสตร์เองมองธรรมชาติของสสารว่า มีคุณสมบัติอยู่ 3 ประการคือ คุณสมบัติฝ่ายบวกได้แก่ proton คุณสมบัติฝ่ายลบได้แก่ electron และคุณสมบัติที่เป็นกลางได้แก่ neutron หากแนวคิดดังกล่าวนี้ถูกต้องก็หมายความว่า ธรรมชาติของรูปธรรมและนามธรรมล้วนมีคุณสมบัติที่ตรงกันอย่างน้อยหนึ่ง

เลือกความหวานเลือกเพียงน้ำตาลเท่านั้น แต่เขาก็ไม่อาจปฏิเสธความหวานได้พ้น เนื่องจากความหวานคือคุณสมบัติอย่างหนึ่งของน้ำตาล

เช่นเดียวกันเมื่อมีใครบอกว่าข้าพเจ้าเลือกที่จะกระทำ แต่ปฏิเสธผลของการกระทำ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกันเอง ไม่ต่างอะไรกับบุคคลที่ต้องการไปยืนรับแสงแดด แต่ปฏิเสธที่จะรับความร้อนซึ่งมากับแสงแดด วิชาเองก็เป็นคุณสมบัติที่สะท้อนออกมาจากกรรมเช่นกัน

ฉะนั้น การที่จะหลีกเลี่ยงผลแห่งการกระทำสิ่งใดก็ไม่กระทำสิ่งนั้นๆ นั่นเอง ซึ่งหากพิจารณาจากมิติทางพระพุทธศาสนาแล้วถือว่า มนุษย์เป็นทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ มนุษย์คือผู้กำหนดกรรมและกรรมคือตัวกำหนดมนุษย์ เป็นวัฏจักรอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

ถ้ามองในแง่ของผล มนุษย์ก็คือปฏิมากรรมจากกฎแห่งกรรมในอดีต ถ้ามองมนุษย์ในแง่ของเหตุ กฎแห่งกรรมก็คือปฏิมากรรมของมนุษย์ ดังนั้นการกระทำสิ่งใดๆ ลงไปจึงหมายความว่าบุคคลนั้นต้องได้รับผลการกระทำนั้นด้วยเช่นกัน

เมื่อเทียบกับทัศนะทางตะวันตกจะเห็นได้ว่า แนวคิดแบบตะวันตกส่วนใหญ่ (โดยกลุ่มประโยชน์นิยมในยุคแรกๆ) มองว่าที่ปัจเจกบุคคลมีความตระหนักถึงเรื่องสิทธิและรู้สึกรู้ว่าตนเองมีพันธกิจที่จะต้องกระทำต่อคนอื่นอย่างยุติธรรมนั้นก็เพียงเพราะนึกถึงผลประโยชน์คือความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของตนเองเป็นหลัก²⁰

ทัศนะทางพระพุทธศาสนาเองก็มีลักษณะคล้ายกัน คือเล็งเห็นประโยชน์ของตนเองเช่นกัน ดังคำสอนในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า "...บุคคลไม่พึงยังประโยชน์ของตนให้เสื่อม เพราะประโยชน์ของผู้อื่นแม้มาก บุคคลรู้จักประโยชน์ของตนแล้ว พึงขวนขวายในประโยชน์ของตน..."²¹

อย่างไรก็ตามคำว่าประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านได้อธิบายความหมายตรงนี้เอาไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นประโยชน์ทางธรรม คือการพัฒนาจิตของตนให้สูงขึ้น ฉะนั้น แม้แต่การทำหน้าที่ต่อผู้ที่เราเกี่ยวข้องกับให้ถูกต้องตามสถานภาพที่เป็นอยู่ก็ถือว่าเป็นประโยชน์ของตนเช่นกัน เพราะสามารถยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นได้²² แต่จากคำสอนในพระไตรปิฎกจะเห็นได้ว่าพระ

²⁰ เอกศักดิ์ ยุทธะนันท์, "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประโยชน์สุขของปัจเจกบุคคลและประโยชน์สุขของสังคมในทฤษฎีความยุติธรรมของ จอห์น สจ๊วต มิลล์", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, หน้า 17-19 และ ดูหน้า 38-39 ประกอบด้วย

²¹ พ.ธ.25/22/37 ; มงคล.1/72/79 : "อดทนอดกลั้น ปรุณณ พุทฺธาปี น หยาปเย; อดทนอดกลั้นวิญญูสาตตปสุโต สียา ฯ"

²² ธมม.6/26

พุทธศาสนาเองก็ไม่ได้ละเลยผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ซึ่งหากวิเคราะห์เนื้อหาโดยรวมแล้ว ท่านได้จำแนกเป้าหมายชีวิตเอาไว้ 3 ระดับด้วยกัน คือ²³

- 1) **เพื่อประโยชน์และความสุขในปัจจุบันหรือภพภูมินี้** เป้าหมายอย่างแรกนี้เมื่อวิเคราะห์จากเนื้อหาแล้วจะมีลักษณะของการเป็นไปเพื่อตอบสนองคุณค่าชีวิตทางกายอันเป็นฝ่ายวัตถุหรือรูปธรรม²⁴ นั่นก็คือเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสุขโดยไม่เดือดร้อนทางกายภาพ หรือถูกคุกคามความปลอดภัยด้านชีวิตร่างกาย และทรัพย์สินของตน เป็นต้น ซึ่งเป้าหมายอย่างแรกนี้มีลักษณะที่ต้องอาศัยเงื่อนไขจากภายนอกเข้ามาช่วยเหลือหนุน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า "เป็นความสุขที่เกิดจากการได้รับ"
- 2) **เพื่อประโยชน์และความสุขในอนาคตหรือสัมปรายภพ** เป้าหมายอย่างที่สองมีลักษณะของการตอบสนองคุณค่าชีวิตด้านในอันเป็นไปในฝ่ายนามธรรม²⁵ นั่นก็คือการพัฒนาทางจิตให้สูงขึ้น เพื่อก่อให้เกิดความสุขจากภายในจิต ซึ่งเป้าหมายในระดับที่สองนี้มีลักษณะที่อาศัยเงื่อนไขจากภายในจิตของบุคคลเองเป็นองค์ประกอบหลัก หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า "เป็นความสุขที่เกิดจากการได้ให้"
- 3) **เพื่อประโยชน์สุขสูงสุดหรือปรนิมุตติ** เป้าหมายประการสุดท้ายซึ่งมีลักษณะที่ตอบสนองคุณธรรมเบื้องสูงของมนุษย์โดยเฉพาะ แต่ก็มีวาทะถ้อยคำที่เกี่ยวเนื่องต่อการดำเนินชีวิตด้านนอกทั้งของตนเองและคนอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะแห่งประโยชน์ดังกล่าวนี้จะอยู่นอกเหนือมิติทางกาลและเทศะ เพราะเป็นความหลุดพ้นแห่งดวงจิตอย่างสิ้นเชิง โดยไม่จำเป็นต้องอิงอาศัยกับเงื่อนไขใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขภายในหรือภายนอก ผู้ที่สามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดดังกล่าวนี้ จึงได้ชื่อว่าเข้าถึงประโยชน์และความสุขที่ยั่งยืนและแท้จริง ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นอาจมีชื่อเรียกเป้าหมายดัง

²³ ในการกล่าวถึงเป้าหมายชีวิตทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงในรายละเอียด จะกล่าวไว้เพียงเพื่อให้สามารถมองเห็นฐานคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์เรื่องสิทธิส่วนบุคคลในทัศนะทางพระพุทธศาสนา เท่านั้นว่า มีความสัมพันธ์กับเป้าหมายอย่างไร

²⁴ วัตถุธรรมมีกัตถะ คือ อุฏฐานสัมปทา มีความขยันในการหาทรัพย์, อารักขสัมปทา ฉลาดในการเก็บรักษาทรัพย์ไม่ให้เสียหาย, กัลยาณมิตตตา ฉลาดในการคบหาด้วยเพื่อนที่มีคุณธรรม, สมจิตตา ฉลาดในการใช้จ่ายทรัพย์ในการเลี้ยงชีพ

²⁵ สัมปรายภพ คือ ศรัทธา ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้อง (เข้าใจถูก), ศีล การวางกรอบชีวิตให้อยู่ในระเบียบอันถูกต้อง (ประพฤติดี), จาคะ การเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของคนอื่น (มีน้ำใจ), ปัญญา ความชาญฉลาดและเข้าใจความจริงตามครรลองแห่งธรรม (รอบรู้)

กล่าวนี้หลายชื่อ เช่น นิพพาน โมกษะ วิมุตติ หรือสันติสุข เป็นต้น หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า "เป็นความสุขที่เกิดจากการปล่อยวาง"

อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์ให้เห็นพื้นฐานแนวคิดจากองค์ประกอบของเป้าหมายทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ ก็จะมีเพียงสองลักษณะเท่านั้นคือ "ประโยชน์" และ "ความสุข" หรือเรียกรวมเป็นเป้าหมายเดียวกันได้ว่า "ประโยชน์สุข" เนื่องจากเป้าหมายแรกนั้นเราจะเห็นลักษณะของการแสวงหาประโยชน์สุขให้กับชีวิตตนเองเป็นหลัก ส่วนเป้าหมายที่สองนอกจากรักษาประโยชน์สุขให้กับชีวิตตนเองเป็นหลัก ส่วนเป้าหมายที่สองนอกจากรักษาประโยชน์สุขให้กับตนแล้วยังปกป้อง (ศีล) และเพื่อแผ่ประโยชน์สุขนั้นไปหาคนอื่นด้วย (จาคะ) ส่วนประการที่สามถึงแม้ปัจเจกบุคคลจะเป็นผู้เข้าถึงประโยชน์สุขด้วยตนเอง แต่ก็ถือว่าเป็นการรักษาประโยชน์สุขให้กับคนอื่นได้ โดยเด็ดขาดเช่นกัน เพราะบุคคลเช่นนั้นจะไม่เป็นพิษเป็นภัยกับใครๆ อีก จะไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการเบียดเบียนทางกาย วาจา หรือใจ หากแต่จะเป็นผู้ดำเนินชีวิตไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นโดยแท้จริง

ถ้าวิเคราะห์จากคำสอนโดยภาพรวมทั้งหมดในพระไตรปิฎกแล้วจะพบว่า เมื่อพูดถึงเรื่องประโยชน์ ท่านกล่าวเอาไว้ 2 ประเภทคือ ประโยชน์ตนเอง (อัตตัตถะ/สพัตถะ) และประโยชน์ของผู้อื่น (ปรัตถะ)²⁶ หรือประโยชน์ส่วนรวม การกระทำใดๆ จึงมักเกี่ยวพันกับเรื่องประโยชน์เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งคู่ (อุภยัตถะ)²⁷

เมื่อกล่าวถึงคำว่า "ประโยชน์สุข" ที่ผู้วิจัยใช้ในทางพระพุทธศาสนานั้น ควรที่จะทราบเสียก่อนว่าหมายถึง "ความสงบเย็น ความไม่เดือดร้อน ความไม่วุ่นวาย ความมีสันติภาพ สภาวะที่ปราศจากความทุกข์ หรือผลจากเงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่งที่สอดคล้องกับลักษณะดังกล่าวนี้"

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ทั้งที่เป็นคำสอนในทางตรงและทางอ้อม โดยเนื้อหาแล้วเมื่อกล่าวถึงประโยชน์สุขของมนุษย์ สามารถที่จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

²⁶ วิ.ภิกขุณี.3/486/259 ; วิ.จุล.7/203/87; ม.ม.12/4/6; ม.ม.13/229/228 ; ม.อุ.14/100/85; ส.ส.15/415/149 ; ส.นิ.16/67/35 ; ส.ม.19/613/167 ; อง.เอกก.20/46/10 ; อง.จตุกก.21/96/125 ; พุ.ชา.27/220/66 ฯลฯ

²⁷ ที.ปา.11/275/245 ; ม.ม.12/361/386 ; อง.ปญจก.22/20/15 ; อง.สตตก.23/65/117 ; พุ.วิ.26/5/7 ฯลฯ

1) ประโยชน์สุขภายใน ได้แก่ประโยชน์สุขของแต่ละปัจเจกบุคคล ซึ่งมีอยู่ 2 ระดับด้วยกัน²⁸ คือ

(1.1) ประโยชน์สุขทางกาย เช่น การไม่เจ็บไข้ การไม่เป็นโรค ความไม่กระสับกระส่าย ความสุขสำราญ ความสบายทางกาย ความเป็นปกติทางกาย เป็นต้น²⁹

(1.2) ประโยชน์สุขทางใจ เช่น การไม่ทุกข์ร้อนใจ การไม่กระวนกระวาย ความสงบใจ การไม่คับแค้นขัดเคืองใจ ความเอิบอาบเบิกบานใจ ความชื่นใจ ความไม่โศกเศร้าเสียใจ เป็นต้น³⁰ ซึ่งหากจะวิเคราะห์ให้ละเอียดแล้ว ความสุขในระดับนี้ก็สามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับเหมือนกัน คือ

(1.2.1) สุขอย่างมีเงื่อนไข ได้แก่ความสุขที่เกิดจากความพึงพอใจ การได้ประสบกับสิ่งที่ชอบใจ หรือที่เกิดจากการสามารถควบคุมจิตได้ในระดับหนึ่ง เป็นต้น³¹

(1.2.2) สุขอย่างไม่มีเงื่อนไข ได้แก่ความสุขที่เกิดจากการจัดกิเลส หรือควบคุมจิตได้โดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นประโยชน์สุขในระดับถาวรที่ไม่แปรเปลี่ยนด้วยเงื่อนไขใดๆ อีกต่อไป จัดเป็นความ

²⁸ ผู้วิจัยถือเอาความตามนัยใน อนุ.ทุก.20/315/101 : "เทวmani ภิกขเว สุขานิ กตมานิ เทว กายิกณฺจ สุขํ เจตสิกณฺจ สุขํ"

และใน พ.ปฎิ. 31/409/283 : "สุขนฺติ เทว สุขานิ กายิกณฺจ สุขํ เจตสิกณฺจ สุขํ ๑ กตมํ กายิกํ สุขํ ๑ ยํ กายิกํ สาทํ กายิกํ สุขํ เวทิตํ กายสมฺพสฺสชฺ สาทา สุขา เวทนา อิทํ กายิกํ สุขํ ๑ กตมํ เจตสิกํ สุขํ ๑ ยํ เจตสิกํ สุขํ เจโตสมฺพสฺสชฺ สาทํ สุขํ เวทิตํ เจโตสมฺพสฺสชฺ สาทา สุขา เวทนา อิทํ เจตสิกํ สุขํ ๑"

²⁹ ดูเทียบเคียงใน ส.ม.19/926/277 : "กตมณฺจ ภิกขเว สุชินฺทริยํ ๑ ยํ โข ภิกขเว กายิกํ สุขํ กายิกํ สาทํ กายสมฺพสฺสชฺ สุขํ สาทํ เวทิตํ ๑ อิทํ วุจจติ ภิกขเว สุชินฺทริยํ ๑"

³⁰ คำอธิบายในลักษณะดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยถือเอาโดยนัยตรงกันข้ามกับที่ท่านอธิบายความหมายของคำว่า "ความทุกข์" ใน วิ.มหา.4/14/18-19; ที.ม.10/294/340-34; ม.ม.12/115/88-89, 146/117, 341/349; ม.อ.14/701/451; ส.ม.19/1665/528; อนุ.ติก.20/501/227; พ.ปฎิ.31/80/54, 559/507; อภิ.วิ.35/145/128 ฯลฯ

³¹ ดูเทียบเคียงใน ส.ม.19/978/728 : "กตมณฺจ ภิกขเว โสมนสฺสสินฺทริยํ ๑ ยํ โข ภิกขเว เจตสิกํ สุขํ เจตสิกํ สาทํ มโนสมฺพสฺสชฺ สุขํ สาทํ เวทิตํ ๑ อิทํ วุจจติ ภิกขเว โสมนสฺสสินฺทริยํ ๑"

สุขขั้นสุดท้าย ไม่มีสุขอื่นเกินจากนี้อีก³² ซึ่งอาจเรียกความสุขในระดับนี้ได้ว่า "สันติสุขอย่างถาวร"

- 2) ประโยชน์สุขภายนอก ได้แก่ประโยชน์สุขของสังคมโดยรวมหรือของทุกๆ คนในสังคมนั้น เช่น ความสงบเรียบร้อย ความไม่วุ่นวายสับสน สภาพที่ปราศจากสงคราม หรือปราศจากการกดขี่บีบบังคับ ข่มเหงรังแกและการเอารัดเอาเปรียบ เป็นต้น

ฉะนั้น การจะเข้าถึงประโยชน์สุขดังกล่าวนี้ จึงต้องอาศัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องหลายประการ เช่น หากเป็นประโยชน์สุขตามข้อ (1.2.2) บุคคลนั้นจะต้องผ่านการฝึกฝนอบรมตนเองจนสามารถควบคุมจิตใจได้อย่างเด็ดขาดเสียก่อน ซึ่งถ้าทำได้เช่นนั้นแล้วก็จะไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงจูงใจจากภายนอกเป็นเครื่องช่วยอีกต่อไป³³ แต่หากเป็นประโยชน์สุขตามข้อ (1.1) และข้อ (1.2.1) อาจยังต้องอาศัยเงื่อนไขและแรงจูงใจจากภายนอกเป็นเครื่องช่วย อย่างไรก็ตามหากกล่าวอย่างคร่าวๆ ก็อาจบอกได้ว่า ความสุขในระดับ (1.2) ละเอียดประณีตและดีกว่าความสุขในระดับ (1.1)³⁴

ส่วนประโยชน์สุขตามข้อ 2 นั้น จะต้องอาศัยกลไกทางสังคมซึ่งเป็นเงื่อนไขหรือแรงจูงใจจากภายนอกเข้ามาช่วย อย่างไรก็ตามเนื่องจากสังคมประกอบด้วยปัจเจกบุคคลหลายๆ คนรวมกัน ดังนั้น หากแต่ละปัจเจกบุคคลสามารถเข้าถึงประโยชน์สุขตามข้อ (1.2.2) ได้ทั้งหมด เราก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยเงื่อนไขหรือแรงจูงใจจากภายนอกเลยก็ได้ แต่เพราะไม่อาจทำให้ปัจเจกบุคคลเป็นเช่นนั้นได้ทั้งหมด การอาศัยกลไกทางสังคมจึงกลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยให้แต่ละปัจเจกบุคคลดำเนินชีวิตให้เข้าใกล้เป้าหมายได้ง่ายขึ้น

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นไปที่ประโยชน์สุขด้านใน คือการได้พัฒนาจิตของตนเองให้สูงขึ้น ดึงมโนขึ้น ใกล้เป้าหมายขึ้น เป็นหลักสำคัญ เพราะเหตุนี้ เพราะเหตุนี้ การฝึกฝนหรือพัฒนาตนเองก็เพื่อให้ได้สัมผัสกับประโยชน์สุขในชีวิตอย่างถาวร ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ เกี่ยวกับเรื่องนี้เราอาจวิเคราะห์ได้จากอุดมการณ์แห่งการประกาศเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้าในยุคแรกๆ ที่ทรงส่งสาวกไปในดินแดนต่างๆ ด้วยพระดำรัสตอนหนึ่งว่า "...พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น

³² อก.ทก.20/312-313/101 : "...เอตทกฺคํ ภิกขเว อิมสํ ทวีนฺนํ สุขานํ ยทฺธิ อนาตฺตสุขนฺติ...เอตทกฺคํ ภิกขเว อิมสํ ทวีนฺนํ สุขานํ ยทฺธิ นรามีสํ สุขนฺติ" ฯลฯ ; ขุ.ธ.25/25/42 : "อุปฺสนฺโต สุขํ เสติ...นตฺถิ สนฺติ ปรี สุขํ...นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ ฯลฯ"

³³ ม.อ.14/12/13-14, 15/16-17

³⁴ อก.ทก.20/315/101 : "...เอตทกฺคํ ภิกขเว อิมสํ ทวีนฺนํ สุขานํ ยทฺธิ เจตฺตํ สุขนฺติ"

งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์
บริสุทธิ..."³⁵

3.4.2 พันธกิจของชีวิต

จากแนวคิดเกี่ยวกับเป้าหมายของชีวิตดังกล่าวจะทำให้ทราบถึงทัศนะทางพระพุทธศาสนา
ว่า "มนุษย์มิใช่มีเพียงพันธกิจ (หน้าที่) ต่อคนอื่นเท่านั้น หากแต่ที่ต้องทำหน้าที่ต่อคนอื่นก็เพราะ
มนุษย์มีพันธกิจต่อตนเองด้วยต่างหาก" ส่วนพันธกิจที่มีต่อคนอื่นนั้นก็คือเครื่องมือในการฝึกฝนตน
เองให้เข้าใจเป้าหมาย

ดังนั้น ถ้ามีบุคคลที่ไม่ยอมทำหน้าที่ตามสถานะที่ตนเองดำรงอยู่ในแต่ละสังคม ปัญหาแรก
ที่เกิดขึ้นก่อนกว่าปัญหาทั้งปวงก็คือ ตัวของบุคคลนั้นกำลังห่างจากเป้าหมายชีวิตด้านในออกไปซึ่ง
ตามกฎแห่งกรรมแล้วเขาเองจำต้องรับผิดชอบตนเองอย่างมีอาจหลักเลียงได้ก็จริง แต่เนื่องจากว่า
เมื่อไหร่ที่มีบุคคลซึ่งไม่เพียงไม่ทำตามหน้าที่ของตนเท่านั้น หากแต่ยังล่วงละเมิดเข้าไปในอาณาเขต
หรือมิติทางชีวิต³⁶ ของบุคคลอื่นด้วย นั่นก็แสดงว่าเขามีเพียงนำตัวเองให้ห่างออกจากจุดหมายตาม
ลำพังเท่านั้น หากแต่เป็นการเข้าไปขัดขวางมิให้บุคคลอื่นดำเนินไปสู่จุดหมายอีกด้วย บุคคลอื่น
หรือสังคมจึงจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเพื่อปกป้องปัจเจกบุคคลที่ได้รับผลกระทบดังกล่าว
เพราะในระบบของกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง (อิทัปปัจจยตา) นั้น เมื่อเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง
เปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งอื่นๆ โยงใยถึงกันอย่างมีอาจหลักเลียงได้เลย ส่วนจะส่งผล
ในทางบวกหรือลบก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่แปรไป เช่น

ในกรณีการเกิดอุบัติเหตุบนท้องถนน โดยรถ 2 คันชนกันอย่างแรง ปัญหาแรกที่เกิดหลัง
เหตุการณ์นั้นก็คือ รถทั้ง 2 คันดังกล่าวไม่อาจไปถึงจุดหมายที่มุ่งหวังได้ตามกำหนดเวลา (ซึ่งอาจจะ
เป็นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง หรือตลอดไปนั่นก็ขึ้นอยู่กับว่า อุบัติเหตุในครั้งนั้นมีความเสียหายมาก
น้อยเพียงใด)

³⁵ วิมทา.4/32/39-40; ส.ส.15/428/153 : "...จรถ ภิกขเว จาริกิ พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย
โลกานุกมฺปาย อตุลฺลย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ มา เอเกน เทว อคมิตฺต เทเสถ ภิกขเว ธมฺมิ
อาทิลฺลยณฺนิ มขฺเมกลฺลยณฺนิ ปรีโยสานกฺลฺลยณฺนิ สาตถิ สพฺพญฺชนิ เภวลปรีญญณฺนิ ปรีสุทฺธิ พุทฺทมจฺริยิ
ปกาเสถ..."

³⁶ คำว่าอาณาเขตหรือมิติทางชีวิตของมนุษย์นั้นผู้วิจัยมุ่งหมายเอาองค์รวมทั้งหมดขององค์ประกอบทาง
ชีวิตดังที่กล่าวถึงแล้วนั้น ซึ่งจะครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน คือทางกาย วาจา ใจ รวมทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตคือ
ทรัพย์สินสมบัติของบุคคล เป็นต้น ด้วย

แต่ปัญหาก็ไม่ได้สิ้นสุดลงเพียงแค่นี้ 2 คันแรกที่ชนกันเท่านั้น เพราะได้เกิดปัญหาถูกใช้ติดตามมาสู่รถคันอื่นๆ ที่ใช้เส้นทางเดียวกัน คือหากเป็นรถคันที่จับติดตามมาอย่างกระชั้นชิดและเรลหรือหลบไม่ทันก็อาจเกิดอุบัติเหตุซ้อนอุบัติเหตุขึ้นอีก จนมีอาจไปถึงจุดหมายเหมือนรถ 2 คันแรก ส่วนรถคันอื่นๆ ที่สามารถรอดพ้นจากอุบัติเหตุบนท้องถนนในครั้งนั้นได้ แต่ก็อาจเป็นเหตุให้การเดินทางไปสู่เป้าหมายต้องล่าช้าออกไปอีก หรือหากในกรณีที่ปัญหาและอุปสรรคบนท้องถนนกลายเป็นสิ่งกีดขวางการจราจรไปทั้งระบบ รถคันอื่นๆ ก็อาจจำเป็นต้องยกเลิกการเดินทาง หรือหันไปใช้เส้นทางอื่นที่มีความไกลและทุรกันดารมากกว่า

จะเห็นได้ว่าปัญหาได้เริ่มเกิดขึ้นทั้งระบบไปเสียแล้ว ในกรณีเกี่ยวกับมนุษย์ก็เช่นกัน หากมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งสร้างปัญหาขึ้น จึงไม่ได้หมายความว่าปัญหาของเขาเพียงคนเดียว แต่อาจหมายถึงการสร้างปัญหาให้กับทั้งระบบที่ทุกคนได้รับผลกระทบ และจำเป็นต้องรับผิดชอบร่วมกันอย่างมิอาจเลี่ยงได้

ดังนั้น หากมองมนุษย์ในฐานะเป็นเป้าหมายของการกระทำ และเพื่อการบรรลุเป้าหมายดังที่กล่าวถึงนั้น ก็จะเห็นได้ว่ามนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลล้วนมีพันธกิจ (Obligations) ที่ผูกพันกับชีวิตของตนเองและผู้อื่นอยู่ 3 ประการ คือ³⁷

1. **พันธกิจต่อตนเอง (Obligation for Oneself)** ได้แก่การรักษาหน้าที่ในฐานะเป็นมนุษย์และพัฒนาจิตตนให้สูงขึ้น ดังามขึ้น จนบรรลุถึงเป้าหมายชีวิตในแต่ละระดับ จนกว่าจะพบกับประโยชน์สูงสุดที่แท้จริง การรักษาหน้าที่ต่อตนเองจึงเป็นเรื่องที่จะต้องมีความรับผิดชอบและซื่อสัตย์ต่อตนเองสูง เพราะเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน (ปัจเจก) โดยตนเองเป็นผู้รับรองผลอันนั้น ซึ่งประโยชน์สูงสุดในนี้ บุคคลอื่นไม่สามารถเข้าไปรับรู้ด้วยได้เลย เพราะเป็นผลที่เกิดจากการกระทำด้วยตนเองของปัจเจกบุคคลอย่างแท้จริง ใครๆ จะกระทำแทนกันไม่ได้³⁸ พันธกิจนี้จึงเป็นหน้าที่ที่ปัจเจกบุคคลจะต้องรักษาเอาไว้อย่างมั่นคง ไม่ว่าจะมีความเข้าใจจากภายในหรือภายนอกอย่างไรก็ตาม เพราะการละเมิดพันธกิจดังกล่าวนี้ หมายถึงผลกระทบที่ตนเองจะต้องได้รับอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้

³⁷ ในการแบ่งพันธกิจออกเป็น 3 ประการดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยใช้หลักการวิเคราะห์ในเชิงสังคมมนุษย์เป็นเกณฑ์ เพราะถ้าหากจะพิจารณาโดยแนวคิดทางพระพุทธศาสนาจริงๆ แล้ว มนุษย์ยังจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ รอบตัวอีกมาก คือทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ล้วนมีส่วนอิงอาศัยกันและมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของมนุษย์ทั้งสิ้น

³⁸ พ.ร.บ.25/22/37 ; พ.ร.บ.29/37/37 ; พ.ร.บ.30/219/116 ; อ.ก.ก.37/1644/557: "อดทนาว กต ปาปี อดทนาว สงกิลิสฺสติ; อดทนาว กต ปาปี อดทนาว วิสุตฺตติ; สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจุตฺต นานญญ อญฺญ วิโสธเย ฯ"

2. พันธกิจระหว่างปัจเจกบุคคลต่อปัจเจกบุคคล (*Obligation for Others*) ได้แก่การส่งเสริม ปกป้อง ค้ำครอง และรักษาประโยชน์สุขของคนอื่นไม่ให้ได้รับความกระทบกระเทือน โดยการทำหน้าที่ให้ถูกต้องตามสถานภาพที่เป็นจริง ทั้งสถานภาพตามธรรมชาติ³⁹ และสถานภาพทางสังคม⁴⁰ ไม่กระทำการใดๆอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้ประโยชน์สุขของบุคคลอื่นได้รับความกระทบกระเทือน พันธกิจข้อนี้จะมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

2.1 พันธกิจที่ผูกพันโดยกฎธรรมชาติ ได้แก่การทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นมนุษย์ซึ่งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นโดยเงื่อนไขทางธรรมชาติ เช่น ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง บุตรธิดา กับ มารดาบิดา เป็นต้น

2.2 พันธกิจที่ผูกพันโดยกฎหมายสังคม ได้แก่การทำหน้าที่ในฐานะที่มนุษย์จะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นโดยเงื่อนไขทางสังคม เช่น ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง สามีกับภรรยา นายจ้างกับลูกจ้าง ครูกับศิษย์ ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง เป็นต้น

³⁹ สถานภาพตามธรรมชาติ เช่น ความเป็นมนุษย์ ความเป็นบิดา มารดา ความเป็นลูก เป็นต้น ซึ่งสถานภาพในลักษณะแบบนี้ ผู้วิจัยถือว่าเกิดจากเงื่อนไขตามสภาวะแห่งกฎธรรมชาติจริงๆ ถึงจะมีใครรับรองหรือไม่รับรองเอาไว้ก็ตาม แต่ความเป็นเช่นนั้นก็ไม่กระทบกระเทือนไปได้ ดังเราจะเห็นได้จากแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาที่ว่า บุคคลที่กระทำปิตุฆาตหรือมาตุฆาต โดยที่ไม่รู้ว่าบุคคลที่ถูกฆ่าเป็นบิดาหรือมารดาของตน แต่ผลแห่งกรรมนั้นจะสนองเขาในฐานะแห่งบุคคลผู้ทำปิตุฆาตหรือมาตุฆาตโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้น สถานะเช่นนี้จึงอิงอยู่กับหลักธรรมชาติเป็นเกณฑ์

⁴⁰ สถานภาพทางสังคม เช่น นายจ้าง ลูกจ้าง สามี ภรรยา ผู้ปกครอง นักบวช เป็นต้น ซึ่งสถานภาพในลักษณะแบบนี้ ผู้วิจัยถือว่าเกิดขึ้นจากเงื่อนไขตามสภาวะทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้รับการรับรองจากสังคมอีกชั้นหนึ่งจึงจะคงรักษาสถานภาพเช่นนี้เอาไว้ได้ หากสังคมเปลี่ยนเงื่อนไขไป หรือยกเลิกสถานภาพดังกล่าว นั้นเสีย ความคงอยู่แห่งสถานภาพของบุคคลในสังคมก็หมดไปด้วยเช่นกัน ดังนั้น สถานภาพเช่นนี้จึงอิงอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมเป็นเกณฑ์กำหนด

แต่หากมองในด้านพุทธสังคัมภีรวิทยา สถานภาพแบบนี้ก็จะใช้หลักเกณฑ์พื้นฐานเดียวกันกับสถานภาพตามธรรมชาติ ฉะนั้น ในสังคัมภีรที่แท้จริงจะไม่เกิดสภาวะอนาธิปไตยได้เลย ซึ่งผิดกับลักษณะสังคมโลก ที่มีโอกาสเกิดสภาวะอนาธิปไตยสูงหากขาดกฎระเบียบที่เข้มแข็ง (เราสามารถดูตัวอย่างสังคมแบบอนาธิปไตยได้จากสังคมสัตว์ที่มนุษย์ไม่ได้เข้าไปจัดระเบียบให้ ซึ่งในสังคัมภีรแบบนั้น การแย่งชิงอาหาร การสืบพันธุ์ เป็นต้น จะกันไปโดยไร้ระเบียบ ไม่มีการแยกแยะระหว่างพ่อ แม่ ลูก ฯลฯ ซึ่งแตกต่างจากสังคมมนุษย์ นั่นก็เพราะสัตว์โดยทั่วไปไม่มีจิตสำนึกที่ผูกพันอยู่กับเรื่องประโยชน์สุขอันเป็นเป้าหมายที่ต้องอาศัยการฝึกฝนจึงจะบรรลุถึงได้)

3. **พันธกิจระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม (Obligation for Society)** ได้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางสังคมที่ตนอาศัยอยู่ นั่นก็คือการรักษาประโยชน์สุขและความสงบเรียบร้อยของทุกคนภายในสังคม โดยการทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมอย่างถูกต้อง พันธกิจข้อนี้จะมีก็ต่อเมื่อปัจเจกบุคคลเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้น การรับผิดชอบต่อประโยชน์สุขและความอยู่รอดของสังคมโดยรวม จึงเป็นหน้าที่ของปัจเจกบุคคลอย่างมิอาจเลี่ยงได้ เพราะหากสังคมขาดประโยชน์สุขย่อมหมายถึงประโยชน์สุขของปัจเจกบุคคลได้รับความกระทบกระเทือนตามไปด้วยเช่นกัน

ดังนั้น ในการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสิทธิส่วนบุคคลในพระไตรปิฎกในบทถัดไป ผู้วิจัยจะยึดหลักแห่งเป้าหมายชีวิตและพันธกิจต่างๆ ตามที่กล่าวถึงนั้นเป็นเกณฑ์ตัดสิน โดยถือว่าแนวคิดหรือคำสอนใดๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะต้องสอดคล้องกับหลักการดังที่กล่าวมานั้น จึงจะถือว่าตรงตามจุดประสงค์

3.5 ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา

การกำเนิดขึ้นของมนุษย์มีพื้นฐานมาจากกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องหรือกฎแห่งเหตุปัจจัยของแต่ละปัจเจกบุคคล ดังนั้น โดยธรรมชาติของมนุษย์ย่อมมีสภาพที่เป็นกลางๆ ยังไม่อาจตัดสินได้ว่าดีหรือชั่ว แต่เพราะการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของเหตุปัจจัยต่างๆ เช่น กฎแห่งกรรม เป็นต้น การกำหนดว่าดีหรือชั่วจึงปรากฏ ถ้าบุคคลใดสร้างเหตุปัจจัยอันเป็นไปในฝ่ายกุศล บุคคลนั้นก็จะเปลี่ยนแปลงไปและเกิดผลในฝ่ายบวก ตรงกันข้ามถ้าหากสร้างเหตุปัจจัยอันเป็นไปในฝ่ายอกุศลก็จะเปลี่ยนแปลงไปและเกิดผลในฝ่ายลบ

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้คือลักษณะของกฎไตรลักษณ์ ดังนั้น ความเจริญหรือความเสื่อมไปตามเหตุปัจจัยจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจฝืน ทุกๆ คนจะต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญและความเสื่อมเหมือนกัน คือมีการเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น มีการตั้งอยู่เป็นท่ามกลาง และมีความดับไปเป็นที่สุด แต่สำหรับความเปลี่ยนแปลงทางร่างกายนั้นจะมีลักษณะซ้อนกันอยู่

2 ลักษณะ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงไปเองตามกฎไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นไปโดยธรรมชาติของมันเช่นนั้น เช่น การเจริญเติบโตของร่างกายและอวัยวะส่วนต่างๆ , การผุพังทรุดโทรมลงของสรีระ

ร่างกาย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเองโดยมีอาชีพ แม้จะมีใครพยายามเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขบางอย่างของร่างกาย แต่นั่นเป็นเพียงการกลบความจริงที่มันเป็นอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น หากใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงกฎของไตรลักษณ์แต่อย่างใดไม่ ความเป็นกฎไตรลักษณ์ก็ยังคงเดิม

2. การเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นไปโดยการควบคุมเงื่อนไขจากภายในของแต่ละบุคคลเอง อันเป็นศักยภาพทางด้านการฝึกฝนพัฒนาให้ร่างกายมีความสามารถต่างๆ เช่น การฝึกฝนร่างกายของนักกีฬาให้สามารถเล่นกีฬาชนิดต่างๆ ได้อย่างชำนาญ การฝึกหัดฝีมือในการประดิษฐ์หรือก่อสร้างสิ่งต่างๆ ของพวกเขา เป็นต้น ซึ่งความสามารถต่างๆ ดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นมาจากเงื่อนไขกฎแห่งกรรมทั้งสิ้น เพราะเมื่อพวกเขาเหล่านั้นลงมือฝึกฝนร่างกายของตนให้เกิดความชำนาญด้านใด ร่างกายก็จะเริ่มปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จนสามารถแสดงศักยภาพความสามารถออกมาได้ดังที่ต้องการ และเราจึงเรียกบุคคลผู้มีความสามารถหรือการกระทำเฉพาะด้านนั้นแตกต่างกันออกไป เช่น เรียกพวกที่ชำนาญการก่อสร้างว่า "พวกนายช่าง" เรียกพวกที่ฝึกฝนจนชำนาญด้านการละเล่นว่า "นักกีฬา" เรียกพวกที่ฝึกฝนให้ชำนาญด้านการเพาะปลูกว่า "เกษตรกร" เรียกพวกที่ชำนาญด้านการใช้ร่างกายว่า "กรรมกร" เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติทางร่างกายสามารถเปลี่ยนแปลงให้มีความสามารถต่างๆ ได้โดยการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง เพราะธรรมชาติของร่างกายมีศักยภาพที่จะพัฒนาอยู่ในตัวแล้วนั่นเอง หากเปลี่ยนแปลงหรือควบคุมเงื่อนไขอย่างถูกต้องเหมาะสม ย่อมเกิดผลหรือชำนาญการอย่างที่เราประสงค์ได้โดยมิยาก การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขดังกล่าวนี้นี้ เป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องลงมือกระทำด้วยตนเอง โดยการกระทำเหตุที่สอดคล้องกับผลที่ต้องการ

ส่วนธรรมชาติฝ่ายจิตหรือนามก็มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งเงื่อนไขเช่นกัน แต่เนื่องจากธรรมชาติฝ่ายจิตเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปมาอย่างรวดเร็วจึงไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ ที่จะกำหนดรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงอันนั้นได้

ธรรมชาติของจิตนั้นนอกจากเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ โดยธรรมชาติแล้วยังมีความสามารถพิเศษคือศักยภาพในการฝึกฝนให้มีคุณภาพต่างๆ ได้อย่างต้องการที่หลากหลายจนสามารถพัฒนาให้บรรลุถึงภาวะที่จริงแท้หรือความเป็นจิตว่าง ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นผลในด้านบวกหรือลบ ล้วนขึ้นอยู่กับ การควบคุมเงื่อนไขภายในจิตใจของบุคคลเองเป็นสำคัญ

มนุษย์จึงมีความสามารถพิเศษในการฝึกฝนและพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น การกระทำทุกประการของมนุษย์จึงมีความสัมพันธ์อยู่กับความเจริญงอกงามทั้งด้านร่างกายและจิตใจ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเท่าเทียมกันตามกฎหมายแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องของแต่ละปัจเจกบุคคล

ดังนั้น เมื่อพูดถึงแนวคิดเรื่องสิทธิจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา จึงจำเป็นต้องพิจารณามโนทัศน์ธรรมชาติของมนุษย์ตามกฎหมายแห่งเหตุปัจจัยดังกล่าวประกอบด้วย เพราะมีส่วนสัมพันธ์อย่างแยกกันไม่ออกกับชีวิตของมนุษย์บุคคลทั้งในเชิงสังคมและในฐานะเป็นปัจเจก ไม่อาจนำมาพิจารณาเฉพาะการกระทำที่ปรากฏเพียงแค່ภายนอกเหมือนเช่นทัศนนะในเชิงสังคมเท่านั้น